

Rónay György

KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

Mit ér a szó két háború között,
s mit érek én, a ritka és nehéz
szavak tudósa, hogyha ostobán
bombát szorongat minden kerge kéz!

Radnóti: Őrizz és védj.

...szétszór a szél és — mégis a sziklaszál
ha nem ma. — holnap visszadalolja majd,
mit néki mondok, és megértik
nagyranövő fiak és leányok.

Radnóti: Nyugtalan órán.

Az idill

Radnóti Miklós első kötete, a „Pogány köszöntő” 1930-ban, a második, az „Újmódi pásztorok éneke” 1931-ben jelent meg. Ez az évtized-forduló, a húszas évekből a harmincasokba, költészetünk történetében egy új nemzedék föllépésének időszaka. Azé, amelyet mint „a Nyugat harmadik nemzedékét” szoktak emlegetni. Ma már, negyedszázad úgyszólván irodalomtörténeti távlatából, többé-kevésbé világosan láthatók a generáció közös vonásai.

Egy levelében Radnóti Miklós ezt írta 1928-ban: „Szakitottam a kötött formával, talán mert ezek a mondanivalók már nem férnek bele... Ezzel a szakítással elszakítottam magam az eddig sem súlyos, de érezhető hatások alól... és akarattal előidéztem a *Sturm und Drangot*”. Amikor föllép, első kötetei — az egyéniségek szerint több vagy kevesebb heveséggel — az egész nemzedéket bizonyos *Sturm und Drang* állapotában mutatják.

Az ifjú költők elsősorban a hatásoktól akarnak szabadulni. Főként a Nyugat „első nemzedékének”, Adynak, Babitsnak, Tóth Árpádnak, Juhász Gyulának — s esetleg, bár legkevésbé hatott rájuk, Kosztolányinak — a hatásától. A formát többnyire már igen jól kezelik: azt a formát, melyet az „első nemzedék” irt ki s hagyott tovább nekik. Ezen az első nemzedéken, kiváltképpen annak műfordításain át jóformán az iskolapadban kapcsolatot találnak a modern európai költészet — elsősorban a Parnasse és a szimbolizmus — nagy formai hagyományaival. De amint az első iskolás gyakorlaton túljutnak, amint már a saját élményüknek is hangot akarnak adni, tehernek, nyűgnek, akadálnak érzik mind az örökölt és elsajátított formát, mind annak hagyományos — „dekadens”, szimbolista, Poe-s, Verlaine-es, Baudelaire-os — „tartalmát”. Alighanem a legjellemzőbb erre a nemzedék talán legbravúrosabb formaművészeinek, a fiatal Weöres Sándornak a „lázadása” — a „Disszonancia” című vers — „a mult-századi csín” és magatartás ellen. „Elromlott a csodaóra s az óras ketyeg helyette”... Fölldézük tehát, a forma ellen, mely szükségszerűen hozza magával a hajdan benne megnyilatkozott élmények hatását is, mint Radnóti írta, a maguk *Sturm und Drangját*. Ennek alaki tünete a szabadvers.

„Mert ezek a mondanivalók már nem férnek bele”... Milyen mondanivalók? Egészen más lírai emóciók, mint aminők a szimbolizmust, vagy nálunk a Nyugat költészetét jellemezték. A világnak, természetnek, embernek bizonyos panteisztikus, a mindenséggel együttlétkető, együttlélegző, sokszor bukolikus hangulatú élménye. A vers számukra nem önmagában megálló, külön, világ, hanem egy folyamatos nagy élménynek, a kozmosszal való együttélésnek egy-egy ódaszerű kiáltása vagy bukolikus jelenete. Már ezeknek az első köteteknek a címei is jellemzők: „Csuklódón kibuggyan a vér”, „Ülj asztalomhoz” (Zelk Zoltán), „Éjszakai kiáltás” (Szemplér Ferenc), „Őszi rombolás” (Vas István), „Forrás mellett” (Hajnal Anna), vagy Radnótinál: „Pogány köszöntő”, „Újmódi pásztorok éneke”... A forma — melyet e panteisztikus-bukolikus világlélmény a maga kifejezésére egyedül megfelelőnek érez — a szabadvers, annak is egy feszes, sebossodru, magasfeszültségű, áradó lendületű változata; az elődök közül Füst Milán szabadverséhez áll a legközelebb, részint közvetlenül (alighanem a „Csuklódón kibuggyan a vér” Zelk Zoltánjánál, Hajnal Annánál s a korán elhallgatott Habán Mihálynál), részint közvetve, abban az „antikizált” formájában, ahogyan a „Nehéz föld” s a „Sarjürendek” Illyésénél, vagy a sajnosan hamar elhunyt — és elfelejtett — Bányai Kornélnál észlelhető.

Ezt a közös nemzedéki élményt és hangulatot — s annak inkább bukolikus-idilli, mintsem (például a fiatal Szemplér Ferencnél jelentkező) ódai változatát — képviselik Radnóti Miklós első kötetei. Ime példának a „Pogány köszöntő” egyik, 1929-ből való versének (Naptestű szüzek, pásztorok és nyájak) egy strófája:

*A pásztor is lassan lejön a hegyről,
karámbazárva fehéren torlódik
a nyáj és napbafüldött szüzek is a
dombról ringó csipőkkel lefelé jönnek
jószagúan s álmatagon, mint minden
összel, ha halnak fekete ég alatt a
fák; naptestű szüzek, pásztorok és nyájak
jönnek le lassan a falu felé.*

A modern szabadversen — ezen a szabadversen — félreismertetetlenül átüt egy bizonyos antik, görög-római irodalmi élmény, elsősorban talán Horatius; lehetetlen valami antikos hangulatot nem érezni benne, mint ahogyan magában e szabadvers struktúrájában is érezni bizonyos — távolból való — igazodást a görög-latin strófákhoz, a versmondatokban a görög-latin ritmikához. De mindez nem afféle másodlagos jelenség, nem „filológia”, hanem elsődlegesen benne van *magában az élményben, világlátásban*; nem stilizálja a valóságot, hanem így szemléli, így és ilyennek látja. Modern valóság — valóban a maga valóságában — s így, ilyen „antikosan”-újjonnan látva, s így is fejezve ki, ritmikában, versmondatban, képekben, még a természetes fölbuggyanó antikosan-távlatos jelzőkben, még a szabadvers sortöréseiben, lüktetésében és strófaalakulásaiban is: ez a fiatal Radnóti Miklós legsajátosabb, legjellemzőbb, a nemzedéki közös vonások mellett is leg-egyénibb — s legszebb — tulajdona.

Modern valóság; nem irodalmi sablon, hanem élő élmény. Például — az „Újmódi pásztorok éneke” egyik legszebb verse, mely minden magyarázt nál hívebben s közvetlenebbül meggyőz e líra élményi voltáról is, meg arról is, milyen nagy, tiszta távlatot ad Radnóti Miklósnál egy-egy ilyen mindennapi, egyszerű kis élménynek az a bizonyos „antikos” látás. A vers címe „Szerelem”.

*Kutyánk vinnyog a kertben és boldog
nyelvvél viharzik elő, hazajött
a kedves. Szemében hajnali csókunk
örömeivel s kora csillagokkal az ajka
között. Kislányt tanított és
magával hozta fehér nevetését.*

*Hogy jött, jánosbogár riadt fénnel
a sövény feketéjén, de már
elfullad lassan a kert s házunk
alól elúszik a csöndben. Madarak
mozdulnak álmukban a fán és gyöngén
sipognak fölöle a holdra. Már én
is régóta csak róla énekelek!*

Catullus sem írhatta volna szebben. S hadd idézzük még egy 1935-ben megjelent antológia — „Korunk, tizenkét fiatal költő” — bevezetéséből a következő pár sort, annak illusztrálására, mennyire megérezték a kortársai is Radnóti Miklós verseiben a valóságos élményt, a maguk új valóságát: „Radnóti verseiben találok meg legtisztábban és sokszerűbben a ma új szerelmét, azoknak a fiataloknak összebújó, áhítatos, majd játsszi szerelmét, akiket mind tömegesebben látunk az utcákon s a hegyek közt, kissé gyúrten, de összekarolva. Az a szerelem ez, amely” nem *héjanász* s nem is futó kaland csibékkal, hanem test és lélek baráti megértése”.

Ahogy most a kedvesről, úgy írja majd a férfi Radnóti nemzedékének — s alighanem általában a két háború közötti magyar lírának is — legszebb verseit a hitvesről.

Az idill elborul

Idézet egy 1936-ban megjelent verseskötetből. A kötet címe: „Hűvös magány”. A versé: „Elégia”.

*Fejem fölött szelíden fúj a szél,
s kavargatja a táj sűrű porát,
az ember végre ide is elér,
lassan megunja hallatni szavát.
Ha szólna is, ugyan mi célja már?
Az életét is fáradtan viszi,
mindennap többször mondja, hogy: halál,
s ami hihető, már azt sem hiszi.*

Amit a költő — Forgács Antal — ebben a strófában mond: az volt a harmincas évek derekán a Nyugat „harmadik generációjának” nemzedéki hangulata. Az idill elborult. 1933-ban a „Lá-

badozó szél”, Radnóti Miklós harmadik kötete még tele volt a friss, égetőkedvű tűz sziszegésével; „tavaszra jósol”, érzi a *szel-
lőt* s várja a *szelet*; az idillbe már beleszól a kor, a történelem — a hazai: az „Újmódi pásztorok éneké”-t elkobozták s szavai „csendörtollak közt menetelnek”, meg a világé: „Atkelt a Wuszung patakon tegnap — a japáni gyalogság — s ágyúk vastag harmata készíti — kínai réteken útját” — de a fiatal költő csak annál hetykébben vág vissza, erejének s a készülő viharnak a tudatában, mert tudja, hogy a esőnd már „harcos zajokkal készül marakodni”; zápor zuhog, fény villog, friss szél, friss szél fű, penge villan még ezekben a versekben. De az „Újhold”-tól, 1935-től fogva az ég mind borúsabb, a hang mind rekedtebb s keserűbb. Mindjárt az „Újhold” bevezető versében (Mint a bika) ő maga leméri ezt a „változást”: férfifenét, magos egyedüliséget — ahogyan a „Férfivers”-ben mondja. „Vihar előtt” vagyunk,

*Az ormon üldögélsz s térdeden néked ért
ifjú asszonyod alszik, mögötted szakállas
hadítettek, vigyázz! kár lenne éltedért,
s kár vőágodért, mit tenmagad kapartál
tíz kemény körömmel életed köré...*

Kínai-japán háború, jugoszláv-magyar konfliktus, majd a spanyol polgárháború, s 1933-tól fogva a hitlerizmus állandó fenyegetése: ezek a sűrűsödő felhők borítottak egyre sötétebb árnyékat az idillre. Mire a nemzedék férfivá érett, minden esztendő meghozta a maga „szeptemberi” válságát, „Figyeld az eget, mert — villámlás rengeti már s cibálja a szél — kisdedek ágját s mint ők, oly vékonyan és sirva sirdogál most az alvó férfinép”...

Radnóti Miklós minden kötetének a címe „jelentős”. Az „Újhold”-at 1936-ban a „Járkálj csak, halálraitélt” követi. Első verse az „Istenhegyi kert”: érett nyárvég, teljes és gyümölcsös; és

*Sötétedik. Halálos kört röpül
köröttem egy elkésett, szőke méh.*

*S fiatal férfi te! rád milyen halál vár?
bogárnyi zajjal száll golyó feléd,
vagy hangos bomba tőr a földbe és
megtépett hússal hullsz majd szerteszét?*

*Almában lélezkik már a kert, hiába
kérdeszem, de kérdem újra mégis.
Gyümölcsökben a déli nap kering
s hűvösen az esti öntözés is.*

Senki olyan közvetlen hitelességgel nem fejezte ki ennek a háború felé csúszó világnak a hangulatát, mint Radnóti. Sosem élt idealista módon az „eszmék világában” s mint költő is, ember is mindig „az igazra volt tanú”, azt írta, amit érzett és átélt. Ha valaha, elkövetkező, boldogabb nemzedékeknek, a béke sugaras nemzedékeinek, (amikor majd „arany napoknak alján pattanó — labdák körül gomolygó gombolyag, .. gyereksereg visong... —

Mert egyszer béke lesz”) — majd azt akarja valaki megmagyarázni, milyen is volt „két háború között” az az ál-béke, burkolt háború, „béke, borzalom”: csak Radnóti verseit kell idéznie, az „Istenhegyi kert”-et, „Alkonyi elégia”-t, „Írás közben”-t, „Háborús napló”-t, „Lomb alatt”-ot, „Tegnap és má”-t, „Himnusz a békéről” sorait, strófáit, vagy a megrendítő „Első elogia”-t, a Garcia Lorca halálát siratót, a költőét, aki nem menekült, s a másikét, aki „csak nemet intett”, ezt a nagy, nemes vallomást:

Pásztor:

Hát te hogy élsz? visszhang jöhet-e szavaidra e korban?

Költő:

*Agyudorej közt? Uszkösödő romok, árva faluk közt?
Irok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint
ott az a tölgy él; tudja, kivágják, s rajta fehérlik
bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap
már a favágó, — várja, de addig is új levelet hajt.*

Az idill fiatal költője szabárverseiben — s ennek a szabad-
verstípusnak ez a természete — kedvelte és kereste a bonyolultabb
szófüzéseket, merész mondatfordulatokat, a sornak az értelmet is
bizonyos lendületre, feszültségre készítő megtöréseit, átvonásait;
most, az „Újhold”-tól fokozatosan higgad a forma, nyugszik a
mondat, egyszerűsödik a vers is, magatartás is; az ihlet nem lo-
bog úgy, de súlyosabb, mélyebb, s nagyobb a sodra. Mindenkép-
pen „Meredek út”-ra tért, ahogyan 1938-ban megjelent kötetének
címe mondja,

*Ó, költő, tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.
S oly keményen is, mint a sok
sebből vérző, nagy farkasok —*

írja a „Járkálj csak, halálraitélt”-ben. A halál fenyegetésére, s
mindarra, ami körülötte volt, ez volt az ő válasza, „a pendülő, ke-
mény szabadság tágas és szeles tetőinek” a vállalása, a kor hit-
ványságára és az emberek silányságára az erkölcsi nagyság meg-
alkuvást nem ismerő „meredek útja”:

*Reménytelen napokra vénülök,
a régi, villongó költőfiút
konok, nehézkes férfi váltja fel,
akit zihállat már a régi út.*

*Zihállat s a kacér kapaszkodót
új váltja fel, halálos, hős orom,
széljárta sziklaszál felé vivő
vad út, mely túlvisz majd e mély koron.*

„Messzefénylő, szabad jövő felé” . . .

A nagyszerű „Második eclogá”-ban mondja a költő a repülőnek:

*Irtam, mit is tehetnék? A költő ír, a macska
miákol és az eb vonít s a kis halacska
ikrát ürit kacéran...*

Az ő számára az írás helytállás és erkölcs kérdése volt. Az író, a művész, a szellemi ember álhumanista gőgjét, „odi profanum” magatartását az események szennyes sodra közepett Radnóti Miklós nem ismerte. S ezt a divatos maszket sosem vette föl. Nem állta — mint egyesek — holmi vélt „fölsőbbrendűség” talapzatán a „humanista” szobrát. Az ő „sziklaszála” nem a gőg sziklája volt, hanem egyre inkább a mások szenvedését is átélve vállaló-alázat sziklája lett. Aki a poszthumusz „Tajtékos ég” verseit olvassa, a gyönyörű „Hispania, Hispania”-tól a szívet elszorító „Razglednicák”-ig, egy ember, egy költő tragikus sorsának útját kísérve, úgy érzi, végigkövet egy másik utat is, valóságos „itinerarium mentis”-t: ahogyan egy lélek szenvedéseken, gyötrelmeken, megpróbáltatásokon át az erkölcs végső tisztaságáig eljut, s halálában fölmagasodik; úgy, ahogyan a „Ha rámfigyelsz” mondja:

*Sötét a bánat kútja s mint a jég,
de tükrén mégis ott borzong az ég,
mélységbe hullott életem elé is
így tartja védő két kezét a kék.
A bánat így emel fel égre mégis.*

Nem glosszázta verseivel, hanem *írva élte*, verseiben, az életét. Nem „kivonult”, mint elefántcsonttoronyba, a versbe, írásba, irodalomba; mint léleknek a test, úgy volt formája az ő életének a vers. „Éppen szívem fölött a tiszta toll” — írta, és minden szava súlyos és jelentős; ekkor már régen nem írt „csak szép” szavakat. A „tiszta” nemcsak azt jelenti, hogy semmiféle mocsokba soha nem mártotta, semmiféle vonzásnak oda nem engedte a tollát. Ennek a „kései” — s csak harminchárom éves! — Radnótinak a világában, a negyvenes években (1942 januárjából való a vers) ez a „tiszta” még az irodalommal szemben is *tisztát* jelent: azt, hogy még a meddő, öncélú — s végül mindig önmagában tetszelgő — szépség csábításának sem engedett; „tiszta” maradt ettől a kísértéstől is: „az igazra tanú”, emberről, embernek, emberért valló s küzdő, „Annyit érek én, amennyit ér a szó versemben” — írta; amennyit a szó *igazsága*, embersége ér! Mert „megtanulta, hogy fegyver s szerszám a toll”; mert „amíg csak élhet, formában beszél — s arról, mi van, *ítélni* így tanít. — S tanítna még” ... — és:

*Ember vigyázz, figyeld meg jól világod,
ez volt a mult, emez a vad jelen, —
hordozd szivedben. Eld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen.*

Ezt tette, mindig, utolsó verseiig, az ember, a költő önmagát fölülmúló heroizmusával: a két utolsó eclogáig, „Levél a hitveshez”-ig, „Gyökér”-ig, „A la recherche”-ig, „Erőltetett menet”-ig, „Razglednicák”-ig — tudta és tette, amit tennie kellett, embernek.

és költőnek, a viláért, „hogy más legyen”. S tette pátosztalanul, úgy, hogy „nincs nehéz szívében most semmiféle gőg”, az igazságnak, valóságnak és szépségnek azzal a puritán, felelősségteljes tiszteletével, ami ennek a nagy, megrendítő lírának talán legmegrendítőbb s legsajátabb vonása. Olyan fegyelemről tanúskodik, olyan halálig, szinte a saját halálát is megidézően, megalkotóan — s ezzel legyőzően — éber, okos és tiszta figyelemről, a szellemnek olyan edzett helytállásáról s a szennyes események fölé emelkedéséről, amelyenre csak gyémánttiszta erkölcs, acélkemény jellem és rendíthetetlen művészet képes. Ritka, nagyon ritka dolog az irodalomban, hogy egy szép műből ilyen nemes fénnel ragyogjon ki az emberi nagyság.

Megölhették egy barbár tarkólövessel a költőt, aki Éluard mellett a második világháború legázolt, meggyalázott, lágeros és gázkamrás Európájának legnagyobb költője volt, s az egyetemes téboly közepett a szenvedés „köszalán” védte, őrizte és emelte példásan magasra magában az emberség, szeretet, tisztaság és értelem romolhatatlan értékeit; megölhették, de valójában ő győzte le, s még mielőtt megölték, már fényesen legyőzte legyőzőit. Mert az erőszak, az embertelenség, a harácsolás és a brutalitás lealjasít, s minél esztelenebbül tombol, annál inkább,

*De aki egyszer egy vad hajnalban arra ébred,
hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet,
kis holmiját elhagyva s jóformán meztelen,
annak szép, könnyűléptű szívében megterem
az érett és tűnődő kevésszavú alázat,
az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről,
az már egy messzefénylő szabad jövő felé tör.*

Jegyzet. Radnóti Miklós 1944 november 6. és 10. közt halt meg, harminchat esztendőskorában: a győrmezei Abdán tarkónlötték a fasisz-ták. Halála tizedik évfordulójára jelentek meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál, Koczkás Sándor gondozásában összes versei és műfordításai.

TÉLUTÓ

*A város szép most, várja a tavaszt,
s ha néha már kivirágzik a nap,
nyugtalanágunk is derűt fakaszt,
mint fénye csókolózó habokat.*

*S baktatunk a rakpart kövezetén
egyik hídtól a fénylő másikig,
gyermekkocsik gurulnak könnyedén
s a kocsiban kisfiú álmodik —*

*Megyünk és egyikünk se mondja ki,
hogy van szívében, néha-néha, jó —
Fütytyöket és nevetést hallani,
és csókokat, s ez olyan biztató.*

Telek György